

De Trento a València. El procés de reforma de la música sacra a l'arxidiòcesi valenciana

Josep Antoni Alberola Verdú

Aquest article analitza el procés d'implantació dels decrets i cànons del Concili de Trento en l'àmbit de la música sacra a l'arxidiòcesi de València, des d'una perspectiva sociocultural i històrica. Lluny de considerar-lo una ruptura, s'interpreta com una acceleració d'un procés reformador preexistent, amb arrels en concilis anteriors com els de Constanza i Basilea. L'estudi mostra com la jerarquia eclesiàstica valenciana, a través del concili provincial de 1565 i dels sínodes posteriors, va intentar reformar la pràctica musical litúrgica, afavorint el cant pla i exclouent progressivament les formes musicals d'arrel popular. Aquesta reforma musical s'inscriu en una estratègia més àmplia de segregació estamental, que pretenia elevar el prestigi del clergat i delimitar clarament l'espai sagrat. El treball també examina les tensions entre normativa i pràctica, així com les mesures de professionalització del clero, especialment pel que fa a la formació musical. Finalment, s'evidencia que, malgrat les directrius tridentines, la reforma musical a València va ser parcial, adaptada al context local i marcada per resistències i excepcions.

Paraules clau: Concili de Trento; sínodes diocesans; concilis provincials; música sacra; cant pla; arxidiòcesi; religiositat popular.

De Trento a València. El proceso de reforma de la música sacra en la archidiócesis valenciana

Este artículo analiza el proceso de implantación de los decretos y cánones del Concilio de Trento en el ámbito de la música sacra en la archidiócesis de València, desde una perspectiva sociocultural e histórica. Lejos de considerarlo una ruptura, se interpreta como una aceleración de un proceso reformador preexistente, con raíces en concilios anteriores como los de Constanza y Basilea. El estudio muestra cómo la jerarquía eclesiástica valenciana, a través del concilio provincial de 1565 y de los sínodos posteriores, intentó reformar la práctica musical litúrgica, favoreciendo el canto plano y excluyendo progresivamente las formas musicales de raíz popular. Esta reforma musical se inscribe en una estrategia más amplia de segregación estamental, que pretendía elevar el prestigio del clero y delimitar claramente el espacio sagrado. El trabajo también examina las tensiones entre normativa y práctica, así como las medidas de profesionalización del clero, especialmente en cuanto a la formación musical. Finalmente, se evidencia que, a pesar de las directrices tridentinas, la reforma musical en València fue parcial, adaptada al contexto local y marcada por resistencias y excepciones.

Palabras clave: Concilio de Trento; sínodos diocesanos; concilios provinciales; música sacra; canto llano; archidiócesis; religiosidad popular.

From Trento to Valencia. The reform of sacred music in the Archdiocese of Valencia

This article examines the implementation of the decrees and canons of the Council of Trent in the field of sacred music within the Archdiocese of Valencia, from a socio-cultural and historical perspective. Rather than viewing it as a rupture, the process is interpreted as an acceleration of a pre-existing reform movement, with roots in earlier councils such as those of Constance and Basel. The study shows how the Valencian ecclesiastical hierarchy, through the provincial council of 1565 and subsequent diocesan synods, sought to reform liturgical musical practice by promoting plainchant and progressively excluding popular musical forms. This musical reform was part of a broader strategy of clerical segregation, aimed at elevating the clergy's prestige and clearly delimiting the sacred space. The article also explores the tensions between normative prescriptions and actual practice, as well as the measures taken to professionalize the clergy, particularly regarding musical training. Ultimately, it demonstrates that despite Tridentine directives, musical reform in Valencia was partial, adapted to local contexts, and marked by resistance and exceptions.

Keywords: Council of Trent; diocesan synods; provincial councils; sacred music; plainchant; archdiocese; popular religiosity.

Aquest article no pretén fer una descripció dels canvis finals produïts arran les decisions preses al Concili de Trento en l'àmbit social i cultural dels músics i la música sacra. Aquests temes ja han sigut profusament estudiats.¹ La pretensió és dibuixar la transmissió dels decrets i canons a l'àmbit local, en aquest cas el de l'arxidiòcesi valenciana, i les dificultats per a la seua implantació.

¹ De fet, un dels mites historiogràfico-musicals més conegut, repetit i rebutat per la literatura especialitzada a tot nivell, és el paper de Palestrina i la seua *Missa Papae Marcelli*. Llegenda que veu la seua incorporació als textos erudits en 1607 de mà d'Agostino Agazzari, i sobre la qual s'han entretingut generacions d'estudiosos, primer establint la llegenda com a fet i transmetent-la com una aportació de primer ordre en el desenvolupament de la música occidental. Després, a mitjan del segle XIX, aplegà el temps de rebatre-la (un dels primers textos que difon una visió historiogràfica crítica sobre el paper de Palestrina aparegué al *Musical Times* en 1845. («Church Music: Of the Proceedings Adopted by the Council of Trent for Its Reformation: And of Palestrina's Exertions in Its Behalf», *The Musical Times and Singing Class Circular*, 1845, 73-74.) Curiosament, dos anys més tard en aquesta mateixa revista es publica un article de J. M. Capes on es reproduïx com verídica la llegenda al voltant de Palestrina (Cape, 1847: 121-122). Malgrat el temps transcorregut i la difusió de textos musicològics crítics, la referència de la influència fictícia de Palestrina al Concili de Trento sembla ser de cita obligatòria als escrits biogràfics sobre aquest autor. No per rebatre res —hores d'ara un posicionament absurd— sinó per donar notícia de l'evolució de la tradició historiogràfica. Pel que fa al tema que ens ocupa en aquest article, al llarg del text i al final d'aquest podran trobar bibliografia referent al concili i l'aplicació dels seus decrets. No pretenem un estudi bibliogràfic complet sobre el tema, per la qual cosa aquells avents podran trobar algunes llacunes, ens limitem a citar aquells estudis que hem consultat i ens han sigut útils en la nostra investigació.

Considerem que les societats estan en constant mutació, i neguem, seguint a Norbert Elias (1988: 18), el valor que se sol adjudicar a termes com «canvi social» (Donati, 1993: 34).² Aquests representen en el seu contingut semàntic la voluntat d'estructurar els períodes històrics de forma estàtica —morfo-genèticament tancats— i no com processos evolutius.³ Una visió rígida ens portaria a veure el «canvi social» com un temps de canvi d'interrelacions socials entre dos períodes estàtics d'un mateix «sistema». Llavors, el mateix moment transitori podria acceptar-se com un estat diferent, on la inestabilitat en seria el tret distintiu. Tanmateix, acceptem les denominacions historiogràfiques tradicionals, com ara Renaixement o Barroc, però amb un acostament dinàmic.⁴ Contemplem les circumstàncies històriques que tractem ací no tant com una ruptura, sinó com una acceleració d'esdeveniments d'un procés preexistent, a la arxidiòcesi valenciana exemplificat perfectament per la prelatura pretridentina de Tomàs de Villanueva.⁵ La velocitat, més un moment històric concret de presa de decisions i de disseny d'un programa concret, semblen provocar els canvis i el ritme, i serien allò que ens dóna la percepció de ruptura.

La sociogènesi d'aquest estatus reformador de la segona meitat del segle xvi i primeres dècades del segle següent, s'arrela molt més enllà del període assenyalat.⁶ Entre els primers musicòlegs en aprofundir sobre l'origen de les refor-

² «Cambio social consiste en la “emergencia” de realidades sociales cuyo motor son sujetos (individuales o colectivos) que están en relación entre sí dentro de un contexto determinado».

³ Tanmateix no reneguem de la utilitat del concepte de «canvi social», sols l'adaptem al nostre concepte d'evolució social. Creiem encara útils les tres idees bàsiques que inclou el concepte: diferència, diferents moments temporals i diferents estats d'un mateix sistema social. Per a més informació vegeu SZTOMPKA, Piotr: *The sociology of social change*, Wiley-Blackwell, 1994, 4.

⁴ Com deia Foucault: «Estas formas previas de continuidad, todas esas síntesis que no problematizamos y que dejamos en pleno derecho, es preciso tenerlas, por lo tanto en suspenso. No recusarlas definitivamente, sino sacudir la quietud con la cual se las acepta; mostrar que no se deducen naturalmente, sino que son siempre el efecto de una construcción cuyas reglas se trata de conocer y cuyas justificaciones hay que controlar» (Foucault, 2009: 39).

⁵ Abans de Villanueva, altres eclesiàstics ja havien apuntat cap a les reformes que posteriorment es prendrien en Trento. Així, el cardenal Cisneros al sínode d'Alcalà del 1497 i al de Talavera l'any següent dissenyà un programa de reformes. Aquestes, en bona mesura, es desenvoluparien posteriorment a Trento: la residència dels prelatos a les seues seus episcopals i dels rectors a llurs parròquies, no viure en concubinat, confessar-se freqüentment, instruir als parroquians, etc. (Olin, 1990: 5).

⁶ Utilitzem indistintament termes com reforma catòlica, contrareforma o reforma tridentina. Per a nosaltres són formes diferents de designar un mateix procés, malgrat que cadascuna d'elles pot comportar un acostament diferent a la descripció del fenomen. Per a més informació al respecte,

mes destaquen K. G. Fellerer i M. Hadas. Centrant-se en la música, però podent-se extrapolar a termes generals, aquests autors remunten els inicis dels canvis que acabarien consolidant-se a Trento al concili de Basilea (1431-1445) (Fellerer/Hadas, 1953: 578). Concili, que per altra banda, aprofundia en les mesures de reforma empreses al concili de Constanza (1414-1418), el qual no s'inclou en l'article dels autors citats.⁷ Les decisions adoptades sobre la música i els músics en aquests concilis i en el de Trento són bàsicament una continuïtat, o, per ser més exactes, una reiteració.⁸

Fellerer i Hadas, al seu article, fan una descripció succinta de les diferents mesures de reforma proposades en diferents concilis i sínodes del segle xv. Entre aquestes destaquen les referències a eliminar dels oficis religiosos la música d'arrel popular, la preocupació per la intel·ligibilitat dels textos i, pel que fa directament la clergat, inclosos els músics, la conducta i imatge que transmeten (Fellerer/Hadas, 1953: 577-581). Però al marge d'allò que directament ens informen els textos oficials, el context sociopolític i religiós desenvolupat des del concili de Constanza prefiguren el camí a realitzar fins a Trento. Aquestes paraules de Reinhard Strohm (1996:106) ho expliquen acuradament:

The unification of the Western Church under Pope Martin V (elected 11 November 1417) helped to turn the Roman papacy into the most conspicuous center of sacred music for the next two centuries, and thus to associate music with the Italian Renaissance. On the other hand, the legally indefensible

O'MALLEY John (2002): *Trent and All That: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Harvard, Harvard University Press, 1-15.

⁷ Chaunu (1986: 136), en un comentari que ha fet fortuna, reflexa allò que intentem transmetre. Segons aquest autor «El siglo XVI era elegido, tradicionalmente, como punto de partida de un movimiento en el que únicamente desempeñaba el papel acelerador. La Modernidad no es el siglo XVI, sino el XIV. El XVI pudo ser caracterizado como el de su instauración definitiva». El tema que ens ocupa no creiem que estiga ni de bon tros tancat al XVI, tal i com assenyala Chaunu de forma global, raó per la qual mantenim la nostra visió del concepte d'accelerament. Sobre els concilis de Basilea, Constanza i Trento vegeu CHRISTIANSON, Gerald; IZBICKI, Thomas y BELLITO, Christopher M. (2008): *The church, the councils, & reform: the legacy of the fifteenth century*, CUA Press. I per a les regulacions sobre la música sacra al concili de Basilea vegeu HARRAN, Don (1989): *In defense of music: the case for music as argued by a singer and scholar of the late fifteenth century*, University of Nebraska Press, 107-110. Per a una visió concreta de la reforma catòlica i la seua gènesi vegeu OLIN, John C. (1969): *The Catholic Reformation: Savonarola to Ignatius Loyola*, Fordham, Fordham Univ Press, XV-XIX. Com afirma l'autor, «a Constanza un dels designis del concili, a més del final del cisma, era la reforma de l'Església, sobretot la dels seus membres, inclosa la jerarquia, propòsit principal del posterior concili de Trento».

⁸ Les referències en els textos conciliaris sempre són breus, escasses i bastant ambigües.

execution of the Czech “heretics” Johannes Hus and Hieronymus of Prague, and the failure to produce any genuine ecclesiastical reform, fuelled religious dissent in Bohemia and elsewhere, and with it the rise of nonconformist, popular and even nationalist tendencies in religious music. The ceremonial life of the Council itself, which had to integrate so many divergent local customs, at least strengthened the idea of a Roman-based reform of the ritual, which was to culminate in the Council of Trent in the next century.

En general, les mesures proposades des de Constanza fins a Trento no són més que una resposta d'actualització teològica, política i administrativa de l'església i d'aquells cossos socials que ostenten poder en qualsevol d'aquestes vessants.

Malgrat allò que podria portar a pensar la lectura dels textos conciliars, el procés no és tant una correcció d'abusos sinó una adequació als temps (Olin, 1990: 2). S'evoluciona des d'una mentalitat i interacció social medieval cap a la morfologia social pròpia de l'Edat Moderna. Són uns canvis proposats i dirigits des de les classes dirigents, les quals compten amb un cos social suficient per poder-los portar a terme.⁹ Cal tenir en compte que bona part de les reformes proposades basaven llur èxit en mesures punitives, majorment monetàries (O'Malley, 2005: 78). Per fer-les efectives, òbviament, calia tenir autoritat i poder suficient sobre els punts.

Els textos conciliars i sinodals traspuen usos i mentalitats de religiositat «popular» que intenten diluir-se i reemplaçar-se per la disciplina moral descrita als concilis.¹⁰ Com alguns autors han assenyalat, la jerarquia eclesiàstica i les elits socials adoptaren sense dificultat, de fet amb entusiasme, les directrius sortides de Trento. Com no podia ser d'altra forma, per ser-ne promotors. Però la qüestió era molt diferent en els altres estaments, amb una forta cultura de religiositat popular. S'hi constata una bifurcació entre els estaments superiors i inferiors (Luria, 1995: 114). Però la situació no esdevé un trencament, no s'hi palesen línies clares i, a més, les autoritats emmenen llurs esforços a controlar i reconduir més que en eliminar les expressions de religiositat popular. Per la seua banda, els canvis proposats es basaven en estructures i lleis canòniques tradicionals que es

⁹ Clar està que els canvis socials produïts no són fruits únics de l'esforç i dèria d'una part del conglomerat social, per molt significativa que aquesta siga. Les forces relacionals que interactuen en els diferents elements socials foren allò que determinaren el decurs dels canvis.

¹⁰ De fet, com afirma Craig Monson (2006: 401-402), bona part de la reforma es desenvolupà fora dels murs de les parròquies, en contextos no oficials.

prenien ja des dels remots temps dels pares de l'església.¹¹ Res nou, als concilis tardomedievals ja s'hi constata com les mesures de reforma proposades es basen en una mirada cap a l'església primitiva (O'Malley, 2002: 17). Aquestes, no eren de fàcil comprensió i acceptació per a amples segments de la societat, inclòs el baix clero. A Trento no s'amagava la pretensió global de les mesures adoptades, s'afirma que aquelles són per *reformat el clero i el poble cristià*,¹² és a dir, tot el món catòlic; en el nostre àmbit teòricament tot el cos social.¹³

L'ordenació de la multiplicitat de dades disperses fins trobar unes estructures interdependents que es mouen totes elles en una mateixa direcció, ens dóna una visió sòlida d'un procés d'unificació sociocultural, no únicament religiós, que reacciona contra un moviment aparentment contrari, de desintegració. Pel que fa a la música probablement no cal reiterar la pregunta de quines foren les mesures preses. A hores d'ara, pot ser és més escaient preguntar-se per què haver de reiterar aquestes mesures en concilis diferents, i, per tant, el successiu fracàs, o èxit limitat, en la seua aplicació. Es recorre un llarg camí que passà per Trento, fins arribar a allò que anomenem Barroc, fruit madur de les reformes comeses.

Diversos autors han assenyalat la importància dels concilis i sínodes locals per a la difusió dels decrets conciliars sortits de Trento (Monson, 2002: 1-37). Henry Kamen (1998: 58) àdhuc assenyalava com als territoris hispànics el vertader procés contrareformista es desenvolupà als concilis provincials i als posteriors sínodes diocesans. No gens menys són en aquestes reunions on l'església i la monarquia havien trobat tradicionalment l'àmbit idoni per a la difusió de les reformes religioses, en detriment d'àmbits geogràfics i administratius majors (Kamen, 1998: 54 y Tineo, 1996: 241-296). De fet, els pares conciliars participants al concili de Trento, conscients de l'eficàcia dels òrgans locals i constatant la no convocatòria d'aquests, a la sessió XXIV, capítol II, al decret sobre la reforma del bisbes i cardenals, regularen la celebració de sínodes provincials de tres en tres anys i els diocesans de forma anual. La decisió venia motivada per la

¹¹ Com comprovarem més avall, fou una empresa que condicionà intel·lectualment les decisions preses sobre la música.

¹² Sessió I, 13-desembre-1545.

¹³ Inclosos els moriscos, amb tota la polèmica establerta aleshores sobre la seua evangelització i aculturització forçosa. El text de la sessió I continua dient que la pretensió també és la *humiliació i total ruïna dels enemics del nom de Crist*.

manca de convocatòries d'aquests, fet que exemplifica la relaxació i la manca de comunicació entre la jerarquia i la resta de la clerecia. Aquesta situació es donava arreu dels reialmes hispànics, que a més es veia agreujada per l'absència dels bisbes i arquebisbes de les seus episcopals.¹⁴ El concili tridentí a la sessió XVIII, decret de la reforma, capítol i, exhorta directament a la permanència dels clergues a les seues esglésies, inclosos bisbes, arquebisbes i cardenals. Els decrets reiteradament comenten com l'adequació a les peculiaritats regionals són necessàries per portar a bon port les reformes. Valga aquest exemple extret de la sessió XXIV:

El sínodo provincial prescribirá según la utilidad y costumbres de cada provincia, método determinado de cada una, así como el orden de todo lo perteneciente al régimen debido en los oficios divinos, al modo que conviene cantarlos y arreglarlos, y al orden estable de concurrir y permanecer en el coro. Así como todo lo demás que fuere necesario a todos los ministros de la iglesia, y otros puntos semejantes. (Sessió XXIV capítol XII)

Un cop conclòs el concili el 4 de desembre de 1563, i publicada la butlla *Benedictus Deus* per part del papa Pius IV en juny del 1564, Felip II, mitjançant una cèdula del 12 de juliol del mateix any, acceptava sense cap limitació els decrets tridentins per als seus reialmes. La data d'acceptació mostra clarament l'interès del monarca per accelerar el procés. Però no només el monarca. La jerarquia també mostrà interès per convocar més prompte que tard els concilis provincials i començar amb les reformes. Martín Pérez de Ayala, arquebisbe de València que havia participat al concili general, en una missiva al rei commina a aquest a no perdre temps en el nomenament dels prelats que havien de participar als concilis provincials. Pérez de Ayala aconsella al rei adequar la norma general de nominació de prelats participants als costums locals, per ser aquest un procés molt més ràpid, i a més que així es poguera aconseguir *uniformidad con diversidad*.¹⁵ El prelat,

¹⁴ Valga com exemple l'arribada de Tomàs de Villanueva a València, aquest trencà amb un absentisme episcopal que s'allargava des de feia 110 anys (Irigoyen, 2010: 157-179). El canvi que suposà l'arribada de l'arquebisbe es manifestà en la convocatòria del sínode i en les cerimònies desenvolupades al voltant, com per exemple la missa cantada a cant d'orgue oficiada el 1548. Aquests oficis eren la imatge pública d'una nova època, quelcom semblant al que comenta Strohm en el fragment citat més amunt però a nivell local. ACV. *Llibre d'antiquitats de la Seu de València*, sig. llib. 68, f. 177v.

¹⁵ L'arquebisbe de València àdhuc afirma que aquests concilis són més fructífers que els generals, on el concurs de gent d'origen i costums tan diferent feia *imposible ballarse reglas ni razones que convinieren a todos* (Tineo, 1996: 248).

a la seua carta, remarca des d'un principi que el concili seria ràpid, quinze dies com a màxim.¹⁶

Cal assenyalar que l'aprovació papal d'allò decretat als concilis provincials no estigué exempte de polèmica. Rei, papa i pares conciliars mostraren diferències sobre si el que es decretava s'ajustava als decrets tridentins. Les llargues disputes, en moments malagradesos, arribaren a bon port gràcies a un ingent esforç diplomàtic entre les parts. Finalment, els decrets dels concilis provincials foren aprovats pel papa sense gairebé modificacions (Tíneo, 1996: 285-296).¹⁷

El concili provincial de l'arxidiòcesi de València començà el 7 d'octubre del 1565, perllongant-se fins el 24 de febrer del següent any. Què es decretà sobre la música sacra? Poca cosa. Només una referència directa a abstinència d'incloure músiques d'origen profà al temple.¹⁸ Però aquest decret deixava la porta oberta a excepcions, sempre i quant la música i el text passaren un examen previ i foren aprovats. Aquesta és una diferència significativa respecte al text tridentí, concretament de la sessió XXII canon XII. El text de Trento no contempla possibilitat d'excepcions, el canon havia d'ésser inviolable, expressament diu: *sin que obsten privilegios algunos, esenciones, apelaciones ni costumbres*. Sembla que els dos textos xoquen en aquest punt, però cal recordar el paper atorgat pels decrets de Trento als concilis provincials. De forma que aquests tipus de divergències foren acceptades, malgrat ser tan taxatiu el decret del concili general.¹⁹

Els pares conciliars, des de Constanza a Trento, decretaren reiteradament una sèrie de mesures encaminades totes elles a erradicar qualsevol element profà o popular. De fet, era un tema tractat des dels temps dels pares de l'església. Segregar allò sacre d'altres elements considerats com externs fou una de les empreses a la qual és dedicà més esforços en el període que ens centrem. No gens menys, aïllar i caracteritzar el comportament i el pensament teològic d'altres era un dels passos indispensables. Àdhuc, la creació d'un cos social eclesiàstic segregat i diferenciat de la resta fou una de les empreses comeses amb més èmfasi.

¹⁶ Archivo General de Simancas. Ptr., Leg. 22, doc. 10. (11-7-1565)

¹⁷ Segons traspuia l'article les diferències entre la corona i el papat no eren tant sobre allò acordat sinó sobre el paper que el rei, mitjançant els seus representants reials, havia desenvolupat en els concilis.

¹⁸ *Concilium provinciale valentinum. Celebratum anno Domini M.D.LXV*. València, Ioannis Mey, 1566, 100-101.

¹⁹ Al concili valencià no trobem cap referència a la intel·ligibilitat dels textos musicats, com sí ocorre al concili de Toledo (Tíneo, 1996: 282).

L'erradicació de l'element popular, com senyala Bajtin, fou un procés llarg de consecució d'una serietat exclusivista on caracteritzar el culte catòlic. Pel que fa a la música, el manteniment i acceptació de certes formes musicals vilanes se'ns presenta excepcional als textos conciliaris i sinodals. Com podem comprovar a una determinació del capítol de la Col·legita de Xàtiva, és l'element relacionat amb la rialla, la mofa o la diversió allò que es sanciona, prohibint-se la música d'arrel popular que provocava aquests comportaments, essent substituïda pel cant pla. Com apareix a la determinació capitular, que *en dites matines [de Nadal] no hi haja cansonetes per tenir experiència que en los anys que s'han cantat hy ha hagut escàndols y indecències, sinó que es canten a Cant Pla molt pausat y ab devoció*.²⁰ Es contraposa l'actitud popular amb una actitud segregada d'aquesta i considerada com de correcta devoció. S'intenta dissociar l'element popular de l'element sacre. Clarament ho constatem al concili provincial, on fent referència a la música es decreta *que no se mezclen cosas lascivas o impuras. Por lo qual mandamos que las letras que se cantaren sean devotas, en tono grave y honesto, que provoque a la verdadera devoción*.²¹ Pausat i amb vertadera devoció, o com apareix també a una visita a la Parròquia de Santa Maria d'Oliva *con devoción y pausa debida*,²² aquesta sembla la característica que les autoritats intenten imposar a la música eclesiàstica, en contraposició amb la religiositat que consideraven de no autèntica devoció. La venerabilitat al recinte sagrat segons ho entenia la mentalitat conciliar no era compatible amb allò considerat d'origen popular. Queda clar l'èxit més bé parcial d'aquestes mesures si tenim en compte l'immens corpus de villancets del segle XVII. La decisió dràstica presa al sínode de 1631 de prohibir tota la música de caràcter profà sense excepcions, possiblement venia motivada pel manifest incompliment i possibles excessos,²³ els quals no havien sigut erradicats mitjançant les censures corresponents reiterades al sínode anterior de 1616.²⁴ Aquestes decisions ja havien estat primerament apuntades pels capítols, com hem vist a Xàtiva, i també a les visites pastorals, com l'efectuada pel Patriarca en 1603 a la Catedral de València. En aquella ocasió Ribera prohibí que es cantaren cobles.²⁵ La decisió presa pel Patri-

²⁰ ACX. *Determinacions capitulars*, sig. Llib. 67, f. 99. (15-desembre-1610).

²¹ *Concilium provinciale valentinum. Celebratum anno Domini M.D.LXV*. València, Ioannis Mey, 1566, 100-101.

²² ASMO. *Visites pastorals*. Sig. Llib., III, 3, f. 110r. (1654).

²³ *Synodus diocesana valentiae celebrata*. València. Ioannis Chrystostomi Carriz, 1631, 41.

²⁴ *Omnium decretorum quae in valentinis synodis statuta sunt*. València, Patrici Mey, 1616, 16.

²⁵ ACV. *Juan Paboner, hallazgos especies perdidas*, sig. Ph. VII, 199-200.

arca sobre les representacions al sínode de 1578 caminava també en aquesta direcció. Allí s'estipula expressament que no es permetera cap representació sacra, i menys encara profana, als temples, per les indecències i ofenses que provoquen.²⁶ Només es podien permetre a l'exterior, sempre que no coincidiren amb cap ofici diví, i sense que hi haguera cap aparell pirotècnic. A més, les comèdies havien de passar per la preceptiva amonestació del vicari general. En el marc d'aquestes decisions podem situar les diferents determinacions encaminades a substituir la música polifònica pel cant pla. Com per exemple els passis de Setmana Santa i la *Salve* dels dissabtes. Mesures que es situen majorment al tomb del segle. No sorprenen aquests tipus de decisions si tenim en compte que el cant pla no només s'entenia com el cant propi de l'església, sinó que representava un nexe d'unió de l'església tardorenaixentista amb pràctiques cristianes prístines. Aquest interès per connectar amb el cristianisme primitiu s'arrelava en la influència exercida per l'humanisme, i la seua predilecció per l'estudi, en un principi filològic, dels textos i el cristianisme antic. Estudis realitzats en altres àmbits geogràfics, han mostrat palesament la influència exercida per l'humanisme en la predilecció pel cant pla (Kim, 2008). També cal tenir en compte la recerca de la intel·ligibilitat dels textos des del punt de vista humanístic de l'ús persuasiu d'aquests, aspecte desenvolupat principalment pels erasmistes. Per a l'àmbit valencià és vàlid allò que altres autors han asseverat en sentit general sobre l'ús del cant pla al segle XVII. Segons aquests, l'adopció del concepte de litúrgia emanat de Trento, atorga a l'estil antic, i molt en especial al cant pla, una nova posició dins la música sacra (Fellerer/ Hadas, 1953: 590).

Podem afirmar, doncs, que a l'arxidiòcesi valenciana a partir del concili provincial i posteriors sínodes diocesans i visites pastorals, s'intenta des de la jerarquia reformar la música sacra en la direcció de despullar-la d'influències populars, i afavorir no sols la música llatina sinó, i, sobretot, el cant pla. Si tenim en compte allò que restava un cop despullada la música, i en general els oficis religiosos, d'elements populars, no estaven tots aquests esforços dirigits a crear una identitat diferent i diferenciada del fet religiós, i per extensió del clero? El Concili de Trento, a més del programa de reformes culturals, pretenia, i a la diòcesi valenciana ho aconseguí amb un grau bastant elevat d'èxit malgrat les difi-

²⁶ *Synodus diocesana, valentiae celebrata, praeside Illustrissimo ac Reverendissimo D. D. Ioanne Ribera Patriarcha Antiocheno & Archiepiscopo Valentino. Anno 1578.* València, Francum & Gabrielem Ribas, 1594, 45.

cultats, separar nítidament l'estament clerical de la resta, l'ofici religiós d'altres expressions socials. De forma que s'elevés la rellevància de la clerecia entre la societat, elevant llur estatus estamental diferenciats, i així augmentar l'autoritat moral, d'influència i d'intervenció entre la societat.

Però òbviament tot açò no era possible sense allò al que més esforços es van dedicar i que més mals de caps va donar a la jerarquia: la reforma del clero. I en aquesta tema sí trobem referències abundants sobre la música, tant als textos conciliaris i sinodals com a la abundant documentació parroquial. Predicar amb l'exemple era una de les premisses, i sense una millora en la formació intel·lectual i pastoral dels clergues no era possible. L'objectiu, en termes historiogràfics actuals, era la professionalització del clero (Irigoyen, 2010: 157-179). Quines mesures immediates es proposen al concili provincial de 1566? Per exemple, passar un examen per poder accedir als oficis eclesiàstics;²⁷ haver passat per un seminari, una escolania o la universitat per poder-se ordenar;²⁸ rebre doctrina eclesiàstica regularment;²⁹ o estar ordenat i saber llegir i escriure per poder predicar.³⁰ Però són als subsegüents sínodes on trobem una major concreció. Constatarem com la jerarquia emmena els seus esforços en aconseguir una major formació en cant pla entre la clerecia. Entre les mesures adoptades està la de no admetre a les distribucions, s'entén a les ordinàries i a les extraordinàries, a aquells beneficiats que no foren destres en cant;³¹ la forma de saber si aquestos eren suficientment hàbils era mitjançant exàmens, els quals queden també instituits mitjançant decisions sinodals.³² L'examen no només havia de fer-se davant el vicari de cor o del cabiscol, sinó que devia desenvolupar-se davant tots els beneficiats, els quals després votaven si l'aspirant era apte.³³ Com en tants altres aspectes, aquest darrer manament no s'executà com apareix en el document conciliar. Així, per exemple, en 1643 a la catedral s'establí que l'examen es fes davant

²⁷ *Concilium provinciale valentinum. Celebratum anno Domini M.D.LXVI*. València, Ioannis Mey, 1566, 152-153, 125.

²⁸ *Idem*. pp. 63-66.

²⁹ *Idem*. p. 10-12.

³⁰ *Idem*. p. 5.

³¹ *Synodus diocesana valentiae celebrata praeside Martino Ayala archiepiscopo valentino*. Valencia, Joanis Mey, 1566, 10.

³² *Omnium decretorum quae in valentinis synodis statuta sunt*. València, Patrici Mey, 1616, 15; *Synodus diocesana valentiae celebrata*. València. Ioannis Chrystostomi Carriz, 1631, 92-93; *Constituiones sinodales del arzobispado de Valencia*. València, Juan Felipe, 1657, 13, 159-160.

³³ *Constituiones sinodales del arzobispado de Valencia*. València, Juan Felipe, 1657, 13, 159-160.

el sotscabiscol i dos canonges.³⁴ A més, i en mires de segregar el clergat, no es permetia cantar a ningú que no haguera rebut les ordes sagrades, decisió que venia acompanyada de la prohibició als laics d'accedir al cor durant els oficis.³⁵ Llavors, i segons traspuen el textos, la jerarquia cerca assolir una major qualificació i identificació del cant pla amb el clergat. S'arrela així una dissociació dual entre clergue/cant pla i altres estament/música d'arrel popular, fet reforçat per la prohibició de participar en espectacles profans als eclesiàstics.

A nivell parroquial, sembla que la retirada de les distribucions a tot aquell que no fóra d'estre en cant fou una mesura adoptada de forma bastant massiva. A la documentació generada en les Visites Pastorals, rebem informació sobre el període de temps atorgat per l'autoritat eclesiàstica per habilitar-se en cant. Cal destacar que aquesta mesura s'aplica tant als beneficiats com als canonges. El període de formació oscil·lava entre sis i quatre mesos, segons visites, període durant el qual no es rebien les distribucions.³⁶ Però no sempre es seguien de forma estricta les constitucions sinodals. Així, en 1596, en una visita a la col·legiata de Xàtiva, el visitador constata com hi ha un cert nombre de beneficiats que *notablement* no saben de cant. Però sospesant les circumstàncies i les causes exposades els dispensa de perdre les distribucions, concedint-los tres mesos per aprendre'n. Com a mesura també excepcional els manà anar a València a examinar-se. Però no sempre les decisions es prenien amb aquells maldestres en cant pla. Els visitadors també advertien als capítols i degans que no devien admetre a cap beneficiat sense passar un examen d'habilitats canores, so pena de trenta lliures.³⁷

Però, a què es fa realment referència quan es diu que no s'és destre en cant? Malgrat no explicitar-se a la documentació, entenem que ho fa a la lectura musical. Açò posaria de manifest el pes que fins llavors havia exercit la transmissió oral i mnemotècnica, i també que no és tant el fent de saber llegir música *per se*, sinó la capacitat de poder cantar els nous cantorals amb el nou repertori el que preocuparia a la jerarquia. En una data tan tardana com la de 1668, a la visita efectuada a la parròquia de Sant Salvador de València, trobem com el visitador manà que tots utilitzaren el diurnal, degut a què molts no se'l sabien de memòria

³⁴ ACV. *Juan Paboner, hallazgos especies perdidas*, sig. Ph. VIII, 13v.

³⁵ *Omnium decretorum quae in valentinis synodis statuta sunt*. València, Patrici Mey, 1616, 28-29.

³⁶ ACX. *Llibre de visites pastorals*, sig. llib. 99, f. 143; ASMO. *Visites pastorals*, sig. llib. III, 1, 69v.

³⁷ ACX. *Llibre de visites pastorals*, sig. llib. 101, f. 311v. (1607)

i cometien errors, fins i tot obligant a parar el cor.³⁸ Ens preguntem llavors sinó són per aquesta data i al nostre entorn vàlides les hipòtesis d'Anna Maria Busse Berge, sobretot per al cant pla, quan afirma que la notació, en el context de l'edat mitjana, no és tant per facilitar-ne la lectura sinó per a facilitar la memorització, essent una ajuda visual (Busse Berger, 2005: 61-67). Plantejament problemàtic, però que no hem de desdenyar a la llum de documents com el citat de la parròquia de Sant Salvador. Amb aquest context, no és d'estranyar la impressió a València en 1614 del manual de cant pla *Arte breve i compendiosa* d'Andreu de Monserrat.³⁹

Pel que fa a la difusió del nou repertori, tema que encara no hem aprofundit en les nostres recerques, queda palès a la documentació sinodal i a les diverses visites pastorals la preocupació per la seua adopció i difusió. S'exhorta a la correcció dels llibres o a fer-ne de nous, fent servir com a font els llibres de la catedral de València.⁴⁰ En alguns casos, el visitador manava costejar la confecció de nous llibres al govern de la ciutat, com en el cas de Xàtiva.⁴¹ És simptomàtic el següent comentari del visitador, ja en una època que podríem qualificar de tardana, concretament del 1632; el text literalment diu *y acabarán de hazer los libros músicos que faltan en el coro*.⁴² Aquest *acabaran de hazer* dóna a entendre un procés de renovació de la llibreria de música que en 1632 encara no estava conclòs, quan la referència més antiga en una visita a la confecció de nous llibres és de 1584.

El procés fou llarg, arrancà en els concilis tardomedievals, però l'empenta exercida pel concili tridentí, més la complicitat de la monarquia i la jerarquia eclesiàstica —amb personatges com Pérez de Ayala, el Patriarca Ribera, o el precursor Tomàs de Villanueva— acceleren el procés. Podem constatar com a mitjanç del segle XVII la societat barroca valenciana, i a l'àmbit sacremusical en concret, és en gran mesura allò que havien pretés els pares conciliars, sobretot els del concili provincial encapçalat per Pérez de Ayala.

³⁸ ACV. *Visites pastorals parròquia del Salvador*. Sig. llig. 610: 3, s.f.

³⁹ MONSERRATE, Andrés de. *Arte breve y compendiosa de las dificultades que se ofrecen en la musica practica del canto llano*. València, Pedro Patricio Mey, 1614.

⁴⁰ *Synodos dioecana valentina. Celebrata praeside Illustrissimo ac Reverendissimo D. Ioanne Ribera Patriarcha Antiocheno & Archiepiscopo Valentino. Anno 1590*. València, Francum & Gabrielem Ribas, 1594, 10.

⁴¹ ACX. *Llibre de visites pastorals*, sig. llib. 99, f.136v. (1584)

⁴² ACX. *Llibre de visites pastorals*, sig. llib. 102, f. 459v. (1632)

BIBLIOGRAFÍA

- BUSSE BERGER, Anne Maria (2005): *Medieval Music and the Art of Memory*, California, University of California Press.
- CAPE, J. M. (1847): *Life of Palestrina. The Musical Times and Singing Class Circular*, 2, 40 (septiembre), 121-122.
- CHAUNU, Pierre (1986): *Historia, ciencia social: duracion, espacio y hombre en la epoca moderna*, Madrid, Encuentro.
- DONATI, Pier Paolo (1993): «Pensamiento sociológico y cambio social: hacia una teoría racional», *Reis: revista española de investigaciones sociológicas*, 63, 29-52.
- ELIAS, Norbert (1988): *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, México, Fondo de Cultura Económica, 1988.
- FELLERER, K. G. i Moses HADAS (1953): «Church Music and the Council of Trent», *The Musical Quarterly* 39, 4, 576-594.
- FOUCAULT, Michael (2009): *La arqueología del saber*, Madrid, Siglo XXI editores.
- IRIGOYEN LÓPEZ, Antonio (2010): «La difícil aplicación de Trento: las faltas de los capitulares de Murcia (1592-1622)», *Hispania Sacra* LXII, 125, 157-179.
- KAMEN, Henry (1998): *Cambio cultural en la sociedad del Siglo de oro. Catalunya y Castilla, siglos XVI-XVII*, Madrid, Siglo XXI editores.
- KIM, Hyun-Ah (2008): *Humanism and the reform of sacred music in early modern England*, Hampshire, Ashgate.
- LURIA, Keith P. (1995): «Popular Catholicism' and the Catholic Reformation», en *Early modern Catholicism: essays in honour of John W. O'Malley*, Toronto: University of Totonto.
- MONSON, Craig (2002): «The Council of Trent Revisited», *Journal of the American Musicological Society* 55, 1, 1-37.
- (2006): «Renewal, reform and reaction in catholic music», en James Haar (ed.): *European music, 1520-1640*, Suffolk, Boydell & Brewer.
- O'MALLEY, John (2002): *Trent and All That: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Cambridge, Harvard University Press.
- (2005): «Fides quarens et non quarens intellectum: Reform and the Intellectuals in the Early Modern Period», en Louis I. Hamilton i Christopher M. Bellitto (eds.): *Reforming the church before modernity: patterns, problems, and approaches*, Aldersshot, Ashgate Publishing, Ltd., 412-421.
- OLIN, John C. (1990): *Catholic reform: from Cardinal Ximenes to the Council of Trent, 1495-1563: an essay with illustrative documents and a brief study of St. Ignatius Loyola*, Fordham, Fordham Univ Press.

STROHM, Reinhard (1996): *The Rise of European Music*, Cambridge, Cambridge University Press.

TINEO, Primitivo (1996): «La recepción de Trento en España (1565). Disposiciones sobre la actividad episcopal», *Anuario de historia de la Iglesia*, 5, 241-296.